

Het rijk der vrijheid

Ondanks de vele nieuwlichterijen die de laatste tien jaar over ons zijn gekomen, staan de majeure studies over de toekomst van onze wereld toch duidelijk in het teken van economische verworvenheden als groei, inkomen en werkgelegenheid. Verwonderlijk is dat niet in zoverre de belangrijkste actoren in de westerse wereld als bedrijfsleven, banken, politieke partijen en vakbonden weinig twijfel laten aan de opportuniteit van het streven naar deze doeleinden. De overheersing van de economische optiek leidt er echter vaak toe — zoals in de Interfutures-studie — dat nieuwe opvattingen over leven en werken van de mens hoofdzakelijk worden gezien in hun bedreigende werking voor de bestaande economische orde en als rigiditeiten voor de toekomst worden aangemerkt 1). Dat geldt zeker niet alleen voor de verworvenheden van de verzorgingsmaatschappij, maar stellig ook voor de aanspraken op zeggenschap in het eigen werkmilieu en t.a.v. vitale onderdelen van onze toekomst, zoals de energievoorziening. Maar ook versobering in levensstijl wordt met argwaan bezien, wellicht vanwege het onberekenbare van het effect ervan of mogelijkkerwijs omdat zulks inderdaad een bedreigende werking voor het bestel heeft. Het gaat dan immers om het overwinnen van de noodzakelijkheden der schaarse middelen.

Het utopistische denken dat zich weinig om economische beperkingen pleegt te bekommeren lijkt dan ook in de staatshuishoudkunde niet hoog genoteerd te staan. Het denken in termen van groei-scenario's enerzijds — soms onder de hypothese van de zwaarmoedigheid van het doemdenken — en het ontwikkelen van denkbeelden voor nieuwe vormen van leven en werken anderzijds drijven steeds verder uit elkaar, vooral ook omdat deze terreinen onder verschillend beheer zijn geraakt van resp. economen en sociologen. Ook Marx situeerde het rijk der vrijheid buiten de sfeer van de materiële productie. De produktieverhoudingen moeten weliswaar onder gemeenschappelijke controle worden gebracht, maar het blijft het rijk der noodzakelijkheid: „Jenseits desselben beginnt die menschliche Kraftentwicklung, die sich als Selbstzweck gilt, das wahre Reich der Freiheit, das aber nur auf jenem Reich der Notwendigkeit als seiner Basis aufblühen kann” 2). Arbeidstijdverkorting, zo voegt hij eraan toe, is daarvoor een wezenlijke voorwaarde. Weliswaar werken wij anno 1980 korter, dan toen Marx deel 3 van *Das Kapital* schreef, maar onze mentale binding aan een hoog consumptieniveau legt niettemin veel „noodzakelijkheden” op. Het

gaat er dan op lijken alsof we ons zelf het rijk der vrijheid ontzeggen.

We zijn overigens in ons land niet zonder pogingen om inderdaad op basis van een bescheiden economische infrastructuur een ontspannen en onthechte samenleving te ontwerpen. Thoenes' *Van wetenschap tot utopie; opstellen voor overmorgen* kan als een poging daartoe gerekend worden. Ook de PPR-publikatie *Toekomst van de verzorgingsstaat* is een serieuze poging om een nieuwe optie te ontwikkelen 3).

Een omvattend denkbeeld ter zake is gelukkig ontwikkeld door een econoom, nl. Gunnar Adler-Karlsson in zijn „Gedanken zur Vollbeschäftigung” 4). Daarin ontvouwt hij zijn ideeën om de doelstelling van volledige werkgelegenheid achter ons te laten en een twee-sectoren-economie te ontwikkelen van een voor iedereen beschikbare „Grundbedarfsektor” en een „Überflussezektor”. Langs deze weg worden er dan twee opties opengelaten. Het dwangmatige — in sociale zin — van de consumptie- en prestatie maatschappij wordt gereserveerd voor de liefhebbers en hoeft dus niet in linkse dictatuur om te komen, terwijl eveneens de repressie van overheidsplanning zoals in centraal geleide huishoudingen wordt voorkomen.

De betekenis van Adler-Karlssons indrukwekkende verhandeling ligt wellicht meer in de legitimering van een gedachtegang en de plausibiliteit van een ontwikkeling dan in het directe praktische nut. Wel dienen we een klemmende vraag onder ogen te zien, nl. waarom het zo vanzelfsprekend zou zijn dat de staat volledige werkgelegenheid garandeert ongeacht hoe groot het verbruik is? Adler-Karlsson vindt dat de overheid in plaats van naar volledige werkgelegenheid moet streven naar een waarborging van „eine gemäszigte materiële Bedürfnisbefriedigung für alle und einen dazugehörige gerechte Verteilung einer entsprechend verringerten notwendigen Ar-

beit”. Er zal nog wel enig water naar de zee stromen voor het zo ver is.

Het lijkt me overigens toe dat het economisch denkbare nog niet het grootste probleem zal vormen, maar wel het sociale realiseerbare. De bereidheid om korter te gaan werken en daarvoor inkomsten af te staan is niet opvallend groot 5). Maar belangrijker nog is dat klaarblijkelijk de last van het werken voor velen zodanig is, dat zij het moeilijk zullen verdragen dat sommigen veel minder of zelfs helemaal niet werken en toch een (bescheiden) inkomen krijgen. Uit onderzoek blijkt, dat hogere beroepsgroepen en welgestelden gunstiger denken over gebruik (en misbruik) van sociale zekerheid en voorts zijn zij van mening dat misbruik minder afkeurenswaardig is dan dit naar het oordeel van lagere beroepsgroepen het geval is 6). Mogelijkerwijs bepaalt de intrinsieke voldoening van je werk in sterke mate of je de tolerantie opbrengt om andere leefwijzen toe te staan.

De geschiedenis van de industriële maatschappij kan geschreven worden als een ontwikkeling waarin aanvankelijk alles alleen maar voor geld te koop was. Sindsdien zijn vele burchten gevallen en nieuwe bastions ingericht: rantsoenering en fysieke distributie (van b.v. woningen); velerlei verzekeringsvormen in de collectieve sfeer verdelende de revenuen van de productie anders dan volgens geleverde prestaties; de toedeling van medische diensten wordt bepaald door verwijzende artsen. Arbeid is klaarblijkelijk één van de laatste kastelen, waarin velen zich veiliger voelen dan zij zelf beseffen. Dat noemen sociologen institutionalisering — leven op een bepaalde wijze omdat je niet beter weet dan dat het zo hoort. Daarom zal het nog een hele toer zijn de smaak voor het „rijk der vrijheid” te cultiveren.

1) *Facing the future*, Interfutures-studie, OECD, Parijs, 1979.

2) K. Marx, *Das Kapital*, deel III, Dietz Verlag, Berlijn, 1959, blz. 874.

3) P. Thoenes, *Van wetenschap tot utopie; opstellen voor overmorgen*, Meppel, 1976; M. ter Borg, M. Henkemans, E. J. Klijn, *De toekomst van de verzorgingsstaat*, Studiestichting voor radicale politieke vernieuwing, 1980.

4) G. Adler-Karlsson, *Gedanken zur Vollbeschäftigung, Mitteilungen aus der Arbeitsmarkt- und Berufsforschung*, no. 4, 1979.

5) De keuze tussen inkomen en vrije tijd, *Sociale maandstatistiek*, februari 1977.

6) M. P. M. de Goede en G. H. Maassen, *De publieke opinie over niet werken*, Lisse, 1979, blz. 44.